

Lapsk musik. För Dagens Nyheter av W. Peterson/Berger (28/4 1913).

Att ett folks språk och dess tonkonst innerst på något sätt hänga samman, det är en sats som man visserligen hör förkunnas, särskilt vid tillfällen då det passar sig att göra ett elegant arpeggio på de nationella känslornas harpa, men vars sanning både "musikologi", etnografi och språkforskning med en viss skygghet lämna åt dess värde. Mest verksam på området har väl den sistnämnda vetenskapen varit genom att studera de olika språkens rytmiska och melodiska egenskaper, talets musik. Men den speciellt musikaliska forskning som skulle möta och ta hand om dessa studiers resultat, avslöja deras sammanhang med folkets tonsinne, rytmiska temperament och allmänna estetiska läggning samt avgöra den intressanta frågan om och i vad mån de musikaliska yttringarna, tonföljderna, låtarna äro extrakt av de mer eller mindre patetiskt deklamerade orden eller tvärtom, dessa ett slags tillfällig förtätning och individualisering av melodiens allmänna och, rent intellektuellt sett, obestämda uttrycksinnehåll, eller kort sagt, visa vad som är primärt, sekundärt och samordnat i alla dessa företeelser - den forskningen befinner sig ännu, såvitt jag har mig bekant, i sin linda, om den ens är född. Hithörande frågor äro dock nu mera aktuella än någonsin: musikdramats återfödelse i germansk form har väckt till liv alla de problem som röra det mänskliga talets förbindelse med fixerade tonhöjder och rytmer och med ren, sjungen melodi. Och dessa problem, som alltså, liksom musikdramat självt, äro kulturföreteelser av högsta rang, kunna endst genom undersökningar av själva urförhållandena närma sig sin lösning.

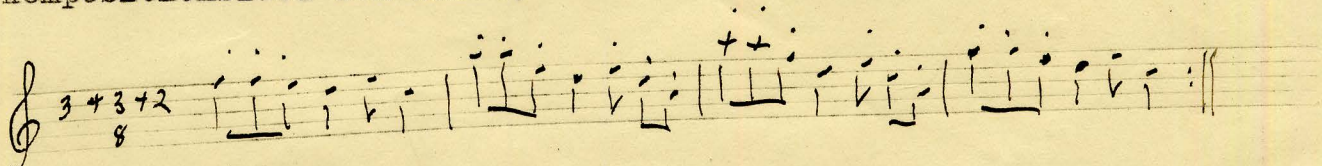
Dessa urförhållanden kunna otvivelaktigt studeras även inom Europas kulturvärld; de träda träda trots all kosmopolitisk förvittring och belamrande kulturbråte i dagen överallt. Vi förnimma sammanhanget mellan spanskans ordbyggnad och de spanska dansmelodiernas eldigt svingande rytmer, mellan italienska språkets och de italienska melodiernas smekande tonfall, mellan tyskans fulltoniga tyngd och den motsvarande folkvisans lugna andantekarakter o. s. v. Men ännu djupare och genare se vi ned i företeelsernas hjärta genom att göra naturfolkens primitiva musik till föremål för iakttagelser.

Ett tillfälle härtill erbjuder den pågående etnografiska utställningen i Konstakademiens lokaler. Där kan man från fonografrullar få höra både afrikanska, indianska och lapska sånger och sångrecitationer. I fråga om att representera de musikaliska urformerna stå emellertid egendomligt nog de lapska musikproven otvivelaktigt högst, liksom de även på annat sätt äro ägnade att intressera och sätta fantasien i verksamhet.

Hela denna lapska musik är åtminstone för Sverges vidkommande och i sin nu konstaterade form och förklaring en helt ung och ny upptäckt. Dess låtar äro under rätt äventyrliga färder - om vilka vi väl en vacker dag få höra mer - samlade av hr Karl Tirén, vilken liksom hans för halvt annat år sedan avlidne äldsta bror, Johan Tirén, är en hängiven lappvän som musiker och musikvän. Möjligen på grund av det finka eller fink-lapska (bjarmiska) blod som blandat med svenskt rinner i hans ådrom har han tydligen denna rent instinktiva andliga frändskap till saken som förmått de annars i fråga om sin musik rätt skygga lapparne att prisge sina skatter åt forskningen. Vilken orsaken än må vara, säkert är att en lämpligare man för materialets insamlande svårigen kunnat uppletas vare sig inom eller utom landet och att Sverges vetenskapliga odling, kanske en gång även dess musikaliska, stannar i stor tacksamhetsskuld till den entusiastiske upptecknaren. Ty hr Tirén har även äran att i en viss populär mening hava "upptäckt" denna musik. Dess förekomst och allmänna egenskaper voro visserligen redan förut fastslagna av vetenskapliga auktoriteter, men först genom att såsom nu mötas av ett varmblodigt musiktemperament och omfattas med en smittande hänförelse och beundran kan den ha någon utsikt att leva upp i det allmänna bildningsmedvetandet och intressera lekmanakretsarna och dagspressen.

För en musiker som tar sin sak på allvar betyder ett studium av de Tirénska samlingarna ingeting mindre än en grundlig repetitionskurs i den musikaliska formgivningens urfenomen och första förutsättningar eller, med ett annat lärt ord, i musikens embryologi. Det skulle gå alldeles utom ramen för en tidningsuppsats att i detalj belysa och utveckla detta påstående. Man kan nöja sig med att hänvisa till den speciallitteratur, som redan finnes i ämnet, särskilt den finske forskaren Armas Launis' ingående undersökningar av låtar, upptecknade i finska och ryska lappmarker.

Några antydningar torde dock kunna intressera musikvänner. Den lapska vuollen i sin mest typiska form motsvarar ganska noggrannt allt vad den moderna konstmusikens terminologi sammanfattar under namnet tema och växlar i sin struktur från ett vanligt taktpar eller en fras till mer eller mindre rikt utfyllda, utsirade och varierade halvperioder. (Halvperiodens normalform är fyra takter, enkla eller dubbla). Däremot hör fullständig periodbildning icke till kännetecknen på den äkta lapplåten, och där den förekommer har man starka skäl att misstänka lån och främmande inflytelser. Bland numren på utställningen förekommer en utsökt vacker vaggvisa med genomförd periodik, utveckling, höjdpunkt och avslutning, men den verkar redan i tonfallen utpräglad finsk och kunde mycket väl vara komponerad av Sibelius, vilken bl. a. i sina kalevalatondikter begagnat många liknande uppslag. Detta, att lapplåtens form erinrar om en halvperiod, ger den prägel av något fragmentariskt, oavslutat, som verkar fränstötande på naiva germanska musiksinnen, vilka instinktivt kräva en organisk helhet uppenbarad i melodien. Därav de svenska böndernas förakt för lapparnes låtar. Studerar man dessa låtar närmare, upptäcker man emellertid att deras upphovsmän i många fall förstått att ge dem en viss avrundning och att de verkligen ofta äga ett slut ehuru de tyckas avsedda att upprepas i oändlighet. Sådana låtar ge då vanligen även goda exempel på riktig motivbehandling genom upprepning, utvidgning, omvändning av intervallen m.m. Ty, förunderligt att säga, alla konstmusikens knep för att i monofon form utnyttja ett tematiskt uppslags melodiska stämningkraft återfinnas - nas i denna primitiva musik inom den trånga ramen av några få takter. Nr 1 av vidstående ~~exempel~~ notexempel ger ett prov på intervallutvidgning och transponering som kunde passa i vilken kompositionslära som hälst.

Denna låt är "hackspetten". En karaktäristik, en förment härmning, en konventionell tonsymbol - vad man vill; men under alla omständigheter något som från den högsta konstmusikens ståndpunkt måste kallas hackspettens "ledmotiv".

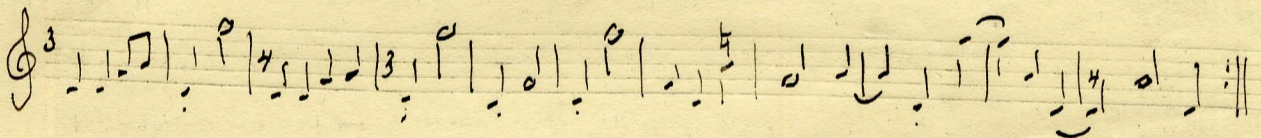
Alla (större delen) lapplåtar äro dylika ledmotiv, och allt allt mellan himmel och jord, som på något sätt spelar en roll i lapparnes tillvaro, har eller får på liknande sätt sitt musikaliska märke. Detta underbara och unika faktum väcker genast frågan: varför? Har ett dylikt tonteckenspråk någon praktisk betydelse eller uppgift? Av alla iakttagelser att dömma kunna de sjungande visserligen genom att i en viss situation utföra en låt eller en följd av låtar väcka bestämda idéförbindelser och sålunda meddela tankar och upplysningar, men en sådan användning synes vara mer tillfällig och sekundär. Mängden~~en~~ av olika låtar för samma sak~~er~~ och den fortlevande benägenheten att skapa nya visa hän på en annan förklaring: denna musik är lappens sätt att konstnärligt reagera för verkligheten, att spegla, belysa, idealisera den och i denna idealisering uttrycka sin personlighet. En reaktion, lika spontan troligen som skratt och gråt, men stående icke på de tillfälliga affekternas, utan på de samlade livsstämningarnes och livsuppfattningens högre plan. Alltså åter ett av tillvarons urfenomen, samma strävan som i Beethovens konst, i Aischylos, Shakspeares, Rembrandts!

Företeelsen framträder här endast i skepnad av en "varietas lapponica", i den alpina florans dvärgformer. Dessa låtar äro som blommorna i fjällmossan, lågväxta, sammanträngda, oansenliga, och likväl gömma de en skönhetsdröm i späda klockor och kalkar, och all livets lust och ve ha blandat saven i deras ådror och målat dem i en stilla livsbejakelses klara och lätta färger.

Och alla dessa låtar äro sånger, till ord med mening eller trallande joller. Musikkulturen och kanske all kultur - jämför myterna om kulturguden Apollon! - börjar med uppfinningen av ett konstgjort tonredskap, på vilket till sist den från sången abstraherade tonföljden, låten, kan återges; lappen står ännu bortom gränsen denna kulturgräns. Ja, ännu mer: Som andra naturfolk demonstrerar han de tre musiska konsternas, poesiens, tonkonstens, dansens ursprungliga identitet: när han sjunger sina djurlåtar utför han gärna även en pantomimisk framställning av "björnens tunga steg, vargens hoppande språng i snön, renarnes lätta trav, måsens vingslag, hackspettens bråda arbete", såsom upptecknaren åskådligt uttrycker sig.

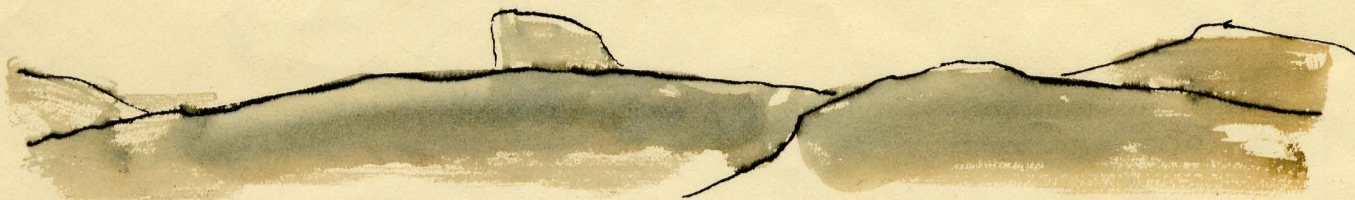
Men ingen må tro att denna primitiva konst alltid är enkel och konstlös. De ovannämnda uppteckningarna av Launis från Fin-

land och Ryssland förefalla visserligen föga invecklade, men egentligen först sedan man förut studerat de låtar Tirén samlat i Lappland. Att den mest egenartade och ålderdomliga lappmusiken är att söka inom Sverges gränser tycks mig efter denna jämförelse högst sannolikt. De märkligaste svenska uppteckningarna ge icke blott prov på uråldrig tonalitetsuppfattning (exempelvis mollters, dursext, liten septima eller s.k. "dorisk ton", vidare kromatisk alteration, såsom överstigande kvart efter durters, vilket allt möjligen är spår av fornnordiska påverkningar), utan även på den mest raffinerade och invecklade periodik, där övertaliga upprepningar, inskjutna takter och taktdelar, överraskande rytmiska utvidgningar, förkortningar och sammandragningar åstadkomma en skenbar regellöshet, som vid granskning närmare granskning avslöjar sig som ett omedvetet estetiskt besjälade av regelbundenheten, en upplösning av dess stelhet och tvång. I vissa fall kan man väl tveka och misstänka outvecklat rytmiskt gehör, i andra förefaller det som om orden kunde ge nyckeln till accentgrupperingar och taktartväxling, men i de stora, typiska exemplen är det omöjligt att avvisa intrycket av en alldeles storartad - låt vara omedveten - konstnärlig gestaltning i på en gång fria och hemligt lagbundna former. Man höre tonbilden av Kåbdespakte offerklippa i Arjeplog. (Notex. nr 2.)

Allt i denna låt är märkvärdigt: tonalitet, rytmik, periodik, motivbehandling och inte minst melodiken med sitt underliga, svindlande, oupphörligt återkommande decimsprång. Och man bör lägga märke till den raffinerade effekt varmed tredje takten varierar, utvidgar den förstas rytm genom att övergå till jämn taktart - ett infall värdigt en Debussy eller Mahler. Strukturen är dubbeltaktig, med sammansatt motiv; 5:e och 6:e takterna ge en extra inskjuten variation, liksom för att visa de båda motivedelarna (1:a och 2:a takternas) frändskap med varandra; i eftersatsen åstadkommes, efter det nya motivet, en ytterligare variation genom synkoper och rytmisk förskjutning, intervallförminskning och omvändning, och till sist inskjutes en fyrtakt, som likt ett ritardando leder över till hela halvperiodens upprepning. I sanning, ingen kompositör av rang behövde skämmas för ett dylikt prov på gestaltningskonst.

(Skiss av konturen till kåbdespakte offerklippa, d. v. s. den naturbildning, som inspirerat melodibildningen med samma namn.)

Upptecknaren har, efter vad han meddelat mig, uppfattat dess (melodiens) byggnad på ett annat sätt, med konsekvent genomförd sju - fjärdedels takt. Efter att flera gånger ha lyssnat till fonografrullen har jag dock kommit till visshet om att man måste ^{analysera} den sällsynt vackra och karaktäristiska låten på ovan anförda sätt, med ledning av ^{det viktiga} ~~decimsprånget~~ decimsprånget, som uppenbarligen är grundmotiv (och alltså bör skrivas som en takt) och som genast fångar uppmärksamheten. Detta ovanliga melodisteg antages måla offerklippans kontur med dess plötsligt uppspringande branta tipp.

I allmänhet är dock lappmusikens skildringssätt icke så utpräglat tonmålande, i vår konstmusiks mening, som man kunde vara böjd att tro. Den direkta härmningen intoner förefaller betydligt uppblandad med allsköns andra häntydningar och reminiscenser, uppfattbara endast för den invigda krets inom vilken låten cirkulerar; ibland synes man till och med undvika imitation. En låt om göken kan få höras på utställningen; den innehåller varken rytmiskt eller melodiskt den ringaste antydning om denna fågels läte. Förmodligen fann kompositören en härmande karaktäristik allt för billig och lättvindig för att kunna intressera.

Idéassociation spelar en viktig roll i denna musiks verkan. En smådelåt till norska bönder erinrar sålunda fullt avsiktligt och tydligt om ett norskt stev i den vanliga 6/8-takten. Här liksom på många andra ställen, kommer också lappens humor till uttryck. En låt om sorken (fjäll-lämmeln?) är ett litet finslipat prov. (Notex. nr 3.)

lära

Orden till denna låt framhålla att "fjällsorken hoppar och träter", och detsamma uttrycka också tonerna med de mest tydliga och lustigt diminutiva medel: trätan genom första motivets

rytmiska sammandragning, hoppandet genom andra motivet och dess upprepning.

På utställningen får man höra de flesta av låtarna inspelade från instrument, alltså lösgjorda från all text. Och dock är det just språkets finaste andliga element, dess själ, som lever och talar i dessa toner. Endast den som lyssnat till lapska, talad, ropad, sjungen ute i ödemarken, endast den som sett och upplevat lappmarkernas natur kan fullt förstå vad dessa melodier och melodifragment säga. De må sjungas med ord eller trallas, så kunna de dock icke skiljas från detta språk, som fastän lånat (fornfinskan), så småningom utvecklats till den mest autoktona, den mest musikaliska bild av Nordsverges högfjällsvärld: vargens tjut, ugglans skrik och gökens sång, älvsuset nedifrån dalen och bäckens porlande utanför kåtan, skrämmande vilt och lockande milt, urtidsminnen och nutidskamp ha smält samman i detta underliga språk, som är ett extrakt av extraktet, dess sista fina qvinta essentia.

De som förstå vilken lycka det är för Sverige att äga detta stora friluftsländ, vilken kraftkälla för svensk kultur som flödar ur beröringen med sådan natur och med ett mänskligt kämpande liv i nomadens enkla, av nödvändigheten gestaltade urformer, de skola också inse värdet av bekantskapen med denna lapska musik, och kanske är den tondiktare icke fjärran som en dag, av tacksamhet för allt vad Lappland skänkt honom, väver samman de skönaste och ursprungligaste av dessa låtar till en konstfull och svärmisk "Symfonia lapponica".

Wilhelm Peterson-Bergers uppsats om lapsk musik.

(for D. N. 28/4 1913)